

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Sociologica IV (2012), vol. 2, p. 7–13

WSTĘP

Mariusz Dzięglewski

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska

Współczesne studia migracyjne jako wielowymiarowa układanka

Współczesne debaty na temat migracji odbywają się głównie w trzech obszarach: społecznym, dziennikarskim i politycznym (Duszczyk 2011). Każdy z tych obszarów rządzi się swoimi prawami i w specyficzny dla danego pola sposób odnosi się do zjawisk i procesów migracji. W polu dziennikarskim konstruowane są wizerunki migrantów oraz narracje ich losów według zasad i logiki atrakcyjności dla potencjalnego widza, czytelnika czy słuchacza. Stąd sensacyjne nagłówki artykułów prasowych, newsów telewizyjnych dotyczące eurosieroctwa, masowych powrotów Polaków do kraju w dobie kryzysu czy „magistrów na zmywaku”, które służą wywołaniu „moralnej paniki” (Cohen 1980). W polu politycznym dyskusja na temat zjawisk migracyjnych często staje się instrumentem do realizacji doraźnych celów politycznych (kampania wyborcza), może też służyć poszukiwaniu rozwiązań w szczegółowych politykach związanych z migrantami (polityka społeczna, imigracyjna, integracyjna). Społeczne pole zainteresowań migracją staje się najczęściej domeną dociekań naukowych, co wiąże się z zaprzęgnięciem całego skomplikowanego aparatu badawczego do rzetelnego, opartego na pogłębionej analizie opisu rzeczywistości.

Już ta wstępna klasyfikacja pól zainteresowań migracją świadczy o złożoności i wielowymiarowości tego fenomenu. Co więcej, jeśli przyjrzymy się współczesnemu naukowemu polu zainteresowania migracją, okazuje się ono niespójne, fragmentaryczne, składające się z wielu drobnych elementów, które przynależą do różnych porządków – wymiarów skomplikowanej układanki.

Nasza wiedza na temat procesów migracyjnych „w ogóle”, a w szczególności na temat „ostatniej” fali migracji z Polski (Grabowska-Lusińska, Okólski 2009), której poświęcony jest niniejszy tom „Studia Sociologica”, ciągle pozostaje niepełna. Konstatacja ta nie musi stać w sprzeczności z faktem ogromnego wzrostu zainteresowania procesami migracyjnymi po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Dorobek ostatnich siedmiu lat, na który składają się liczne oryginalne prace badawcze, publikacje i raporty, jest doprawdy imponujący i wciąż się powiększa. Przekonanie o tym, iż nasza wiedza o poakcesyjnych migracjach Polaków jest niepełna nie

wynika zatem z braku badań, a jedynie z wielowymiarowości, złożoności samego zjawiska migracji. Ponadto nie upłynęło jeszcze wystarczająco dużo czasu od akcesji, aby można było pokusić się o wyczerpującą syntezę. Niniejszy tom jest jedynie próbą uzupełnienia skomplikowanej układanki o kolejne cenne elementy, które być może w przyszłości złożą się na taką syntezę. Artykuły prezentowane w tomie odzwierciedlają kolejne wymiary zróżnicowania współczesnych studiów nad migracją. Wielowymiarowość ta uwidacznia się szczególnie w koncepcjach teoretycznych, i co za tym idzie – w stosowanych podejściach metodologicznych. W tym pierwszym przypadku, badacze migracji w zdecydowanej większości odchodzą od „paradygmatu narodowego”, w kierunku teorii transnacionalizmu, w ramach której migranci funkcjonują jednocześnie „tu” i „tam”. Zmiana paradygmatu w ostatnich latach została wyraźnie zaakcentowana w wielu pracach (Garapich 2007). Teksty zamieszczone w niniejszym tomie odzwierciedlają w pewnym stopniu tę tendencję, jednak teoria transnacionalizmu poddana została krytycznej weryfikacji w badaniach empirycznych. Jej zastosowanie okazuje się być ograniczone do pewnych społeczno-zawodowych kategorii migrantów: młodych, samotnych, wykształconych, pochodzących z dużych miast, nastawionych na indywidualny rozwój i sukces. Zupełnie inaczej postrzegają bycie „tu” i „tam” migranci posiadający rodzinę, czy też ich dzieci. Na pierwszy plan w wypowiedziach migrantów wysuwa się wówczas refleksyjność, poczucie braku przynależności, zagubienie, depresja i tęsknota za krajem pochodzenia (teksty Beaty Sokołowskiej i Justyny Bell zamieszczone w niniejszym tomie). Transnarodowych migrantów nastawionych na rozwój własnego kapitału społecznego i kulturowego, który następnie może być spożytkowany w dowolnym miejscu na Ziemi, niewiele również łączy z migrantami cyrkulacyjnymi, dla których opuszczenie kraju pochodzenia wiąże się z realizacją konkretnych, najczęściej ekonomicznych celów, takich jak zakup mieszkania czy remont domu. Osi podziałów i różnic pomiędzy poszczególnymi kategoriami migrantów jest znacznie więcej i dostrzeżenie tych różnic z pewnością pozytywnie wyróżnia współczesne studia migracyjne.

Współczesnym analizom badawczym zawdzięczamy to, iż zamiast o jednej homogenicznej zbiorowości migrantów z Polski, mówimy o jednostkach, których usytuowanie w strukturze społecznej jest znacznie zróżnicowane, a co za tym idzie – różne są również aspiracje, strategie migracyjne, style życia i adaptacji w nowym środowisku kulturowym. Inną osią zróżnicowania opisaną szczegółowo na przykładzie emigracji Polaków do Wielkiej Brytanii (Garapich 2007) jest bardzo wyraźny podział na osiadłą i ustabilizowaną „Polonię”, którą tworzy pokolenie migrantów powojennych, „politycznych” oraz emigrantów poakcesyjnych, często ukazywanych w stereotypowy sposób jako bezkształtna masa, napędzana jedynie motywami ekonomicznymi. Płaszczyzna ta wyznacza dwie różne teoretyczne ramy namysłu nad migracją: z jednej strony badacze kładą nacisk na ukształtowaną, ustrukturyzowaną społeczność polskiej diaspory funkcjonującą w obrębie szerszych struktur, z drugiej – na ruch, mobilność, strategie migracyjne (Garapich 2011). Jeszcze inną osią podziałów wynikającą z przyjętych koncepcji teoretycznych jest postawienie tezy, iż procesy migracyjne kobiet są doświadczeniem zgoła odmiennym od procesu migracji mężczyzn (tekst Pauliny Pustułki). Przyjęcie perspektywy genderowej

we współczesnych studiach migracyjnych pozwala uniknąć wielu nieuprawnionych stereotypowych uogólnień. Rosnąca w szybkim tempie literatura badawcza na temat migracji kobiet (Slany 2008) wypełnia widoczną w dotychczasowych badaniach lukę.

Przyjęcie odmiennych koncepcji teoretycznych we współczesnych studiach migracyjnych skutkuje różnorodnością podejść do badań empirycznych. Niemniej jednak wymienić można kilka istotnych cech, które wyróżniają współczesne badania nad migracją. Po pierwsze, badania te mają charakter interdyscyplinarny. Wśród badaczy procesów migracyjnych znajdziemy: antropologów, socjologów, kulturoznawców, językoznawców, pedagogów, politologów czy demografów. Po drugie, wyniki tych badań omawiane są już nie tylko na konferencjach naukowych, które odbywają się w środowisku akademickim. Do dyskusji na temat procesów migracyjnych zapraszani są dysydenci różnego szczebla, działacze społeczni, przedstawiciele różnych instytucji i stowarzyszeń. Można powiedzieć zatem, że dociekania naukowe przenikają się z polityką. Wyniki badań nad procesami migracyjnymi stają się w pewnym sensie materiałem w opracowywaniu nowych koncepcji polityk imigracyjnych, integracyjnych i społecznych. Po trzecie, cechą charakterystyczną podejścia współczesnych badaczy do migracji jest próba odtworzenia świadomościowych aspektów tego procesu poprzez cytowanie wypowiedzi samych respondentów i próbę odtworzenia sposobu postrzegania migracji przez jej głównych uczestników. Badacz najczęściej sytuuje się wewnątrz badanej zbiorowości, sam jest jej częścią lub przynajmniej posiada pewien zasób emigracyjnych doświadczeń, który zapewnia niezbędną wiedzę (ang. *insider knowledge*) i pewien stopień empatii. Przyjęcie perspektywy etnograficznej upodabnia badacza migracji do antropologa badającego własne społeczeństwo. Po czwarte, możemy zauważyć wyraźny zwrot w kierunku badań opisowo-wyjaśniających, w których dominują metody jakościowe: wywiad pogłębiony, obserwacja, studium przypadku czy analiza tekstu. Autorzy badań starają się łączyć różnorodne metody, nie unikają ujęć statystycznych, analizy „twardych” danych ilościowych, jednak najczęściej służą one jedynie jako punkt wyjścia do dalszych pogłębionych analiz, których celem jest wyjaśnienie przyczyn zjawisk i procesów, skomplikowanych motywacji i mechanizmów działania migrantów.

Od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej minęło już siedem lat. Okres ten cechował się niebywałą wręcz dynamiką w badaniach nad migracją. Pewien – chociaż ciągle niewielki – dystans czasowy pozwala na wstępne podsumowanie i określenie miejsca, w którym obecnie znajdują się badania nad migracjami poakcyjnymi Polaków. Przede wszystkim badania te osiągnęły pewien etap dojrzałości, „okrzepnięcia”. Etap ten cechuje rozwój sieci i integracja środowiska badaczy, które mają swoje odzwierciedlenie instytucjonalne. Rolę koordynatora tego środowiska w Polsce pełni Ośrodek Badań nad Migracjami przy Uniwersytecie Warszawskim, który podejmuje szereg inicjatyw umożliwiających integrację badaczy migracji w Polsce i za granicą (konferencje, wydawnictwa, „Biuletyn Informacyjny”). Ponadto powstają inne inicjatywy służące integracji badaczy migracji, takie jak

strona internetowa „Polish Migration Website”¹ prowadzona przez Anne White z Uniwersytetu w Bath, która służy jako platforma wymiany informacji i kontaktu pomiędzy badaczami z Wielkiej Brytanii, Irlandii, Polski i innych krajów europejskich. Kolejnym widocznym znakiem „okrzepnięcia” zainteresowań migracją poakcesyjną są narodziny nowego pokolenia badaczy polskich, którzy kontynuują swoje prace naukowe w zagranicznych ośrodkach akademickich. Zjawisko to jest pewnym fenomenem zarówno ze względu na swoją skalę jak i specyfikę. Polscy badacze młodego pokolenia afiliowani przy ośrodkach zagranicznych w pełni włączają się w krąg nauki europejskiej. W przypadku znacznej liczby tych badaczy, ich ścieżka kariery poniekąd jest częścią ostatniej fali migracji, a w szczególności pewnego typu migracji, którą Katarzyna Andrejuk nazywa „migracją edukacyjną” (Andrejuk 2011). Studia na uczelni brytyjskiej pozwalają młodemu badaczowi na swobodne wypowiedzianie się w języku zrozumiałym w globalnym świecie akademickim, a z drugiej strony naturalna znajomość rodzimej kultury i społeczeństwa czyni zeń idealnego etnografa opisującego życie własnej grupy etnicznej w odmiennym kontekście kulturowym. Fenomen młodego pokolenia badaczy migracji jest sam w sobie ciekawym tematem badawczym. Z całą pewnością liczna grupa polskich naukowców, którzy mają doświadczenie w międzynarodowym środowisku akademickim, wpływa zasadniczo na wzrost wzajemnej współpracy i wymiany informacji pomiędzy badaczami polskimi i badaczami z innych krajów europejskich, na co wielokrotnie zwracano już uwagę (Garapich 2011).

Ewolucja badań nad migracją poakcesyjną widoczna jest również w zmianie tematyki podejmowanych prac badawczych, znacznie większym stopniu refleksyjności oraz demystyfikacyjnym charakterze wielu prac teoretycznych i empirycznych. W samolocie do Londynu czy Dublinu w pierwszych latach po akcesji można było spotkać głównie ludzi młodych, dzisiaj na tej samej trasie samoloty wypełnione są rodzicami z dziećmi. Tej symbolicznej zmianie towarzyszą krok w krok badacze migracji, którzy koncentrują się na funkcjonowaniu rodzin migrantów „w dwóch światach”, problemach dorastających dzieci, poszukiwaniu własnej tożsamości jednostkowej, zbiorowej, stosunku do własnej grupy etnicznej. Pewna perspektywa czasowa pozwala również badaczom na konstatacje na temat procesualnych aspektów migracji (adaptacja, integracja, przebieg karier zawodowych migrantów), jej skutków społecznych i ekonomicznych czy polityk imigracyjnych. Ostatnie prace cechuje znacznie większy stopień refleksyjności niż miało to miejsce w pierwszych latach odpływu migrantów poakcesyjnych, kiedy to większość opracowań powstawała *ad hoc*, nie nadążając za dynamicznie zmieniającym się społeczno-kulturowym krajobrazem. Warto również zwrócić uwagę na demystyfikacyjny charakter wielu prac, który objawia się w próbach „dekonstruowania” uproszczeń, stereotypów, mitów i ideologii jakie narastają wokół procesu migracji. Ten nurt literacki, który czerpie z najlepszych tradycji brytyjskich studiów kulturowych, powstał w odpowiedzi na wytwory mediów. To głównie media tworzą i upowszechniają stereotypowe wizerunki i upraszczające, schematyczne wyjaśnienia zjawisk migracyjnych.

¹ Strona dostępna jest pod adresem: <http://www.bath.ac.uk/polis/networks/polish-migration/>

W połączeniu z innymi instytucjami wyznaczają one co i jak „powinno się” mówić o migracji. Wielką zaletą analitycznego, krytycznego podejścia badaczy migracji jest próba zdemaskowania mechanizmów kreowania/konstruowania świata społecznego.

Niniejszy tom *Studia Sociologica* zatytułowany „Migracja, tożsamość, etniczność” zawiera 12 artykułów poświęconych różnym aspektom ostatniej fali migracji z Polski po roku 2004, ze szczególnym uwzględnieniem dwóch krajów docelowych: Irlandii i Wielkiej Brytanii. Naszym celem było przedstawienie konceptualizacji pojęć migracji, etniczności i tożsamości oraz niepublikowanych dotychczas wyników badań głównie o charakterze etnograficznym, które pozwalają na weryfikację niektórych teorii, w tym transnarodowości. Układ tomu, zarówno pod względem treści, jak i składu autorów, odzwierciedla opisane powyżej główne tendencje we współczesnych studiach nad migracją poakcesyjną. Redaktorowi niniejszego tomu przyświecał jeszcze jeden istotny cel – umieszczając w tomie artykuły napisane głównie w języku angielskim przez badaczy polskich z kraju i zagranicy oraz autorów zagranicznych, ma on nadzieję, że niniejsza publikacja przyczyni się do dalszej integracji, wymiany doświadczeń i współpracy w międzynarodowym gronie badaczy migracji poakcesyjnej.

Tom składa się z czterech części. W części pierwszej umieszczono artykuły, w których autorzy starają się krytycznie odnieść do funkcjonujących teorii, koncepcji i pojęć, weryfikując ich adekwatność w odniesieniu do praktyki badawczej. Część pierwszą otwiera artykuł Małgorzaty Irek, w którym autorka snuje krytyczną refleksję na temat dorobku badawczego w studiach migracyjnych ostatnich kilku lat. Zdaniem autorki, za płaszczykiem nowinek słowotwórczych stosowanych we współczesnych badaniach, kryją się metody i kategorie analityczne wywodzące się z odległych czasów badań Williama Thomasa i Floriana Znanieckiego oraz szkoły chicagowskiej. Artykuł Michała P. Garapicha to próba rozwikłania paradoksu dwuznacznego stosunku polskich migrantów do własnej grupy etnicznej. Stosunek ten z jednej strony objawia się deklarowaniem nieufności wobec rodaków, a z drugiej strony – normami wzajemności i kooperacji, które są podstawą kolektywnej natury polskiej kultury migracyjnej. Garapich przyjmuje antropologiczną perspektywę i strukturalistyczne rozumienie praktyk wytwarzania mitu, wyjaśnia sens tego paradoksu odwołując się do własnych, bogatych doświadczeń badawczych. Artykuł Anny Karnat-Napieracz wprowadza nas w sedno dyskusji na temat tożsamości w społeczeństwach postprzemysłowych. Autorka zwraca uwagę na fakt, iż w globalizującym się świecie pojęcie tożsamości lokalnej, narodowej, europejskiej – które mogłoby być punktem odniesienia migrantów w poszukiwaniach własnej przynależności – wymaga ponownego namysłu, a może wręcz zdefiniowania na nowo. Ten krytyczny ton kontynuuje Ciupijus Zinovijus, który w oparciu o własne badania empiryczne przedstawia sposób, w jaki migranci z Europy Środkowo-Wschodniej artykułują swoje tożsamości kulturowe i oceniają „zanik granic” w Europie. Zinovijus demonstruje dwa konkurujące dyskursy mobilności zawodowej wewnątrz Unii

Europejskiej oraz sposób budowania wizerunku migranta z Europy Środkowo-Wschodniej w zachodnich mediach.

Część druga niniejszego tomu zawiera opis profilu demograficznego i społeczno-ekonomicznego polskich migrantów poakcesyjnych w Wielkiej Brytanii i Irlandii w oparciu o dane statystyczne i panelowe badanie ilościowe. Małgorzata Krywult-Albańska analizuje dane dotyczące napływu Polaków do krajów Unii Europejskiej, udziału polskich migrantów w brytyjskim rynku pracy oraz liczby urodzeń wśród emigrantek pochodzących z Polski. Dane dotyczące rynku pracy, jak też systematyczny wzrost liczby urodzeń wśród Polek w Wielkiej Brytanii, wskazują na trwały charakter tej fali migracji. Praca Petera Mühlau'a stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o wpływ kryzysu ekonomicznego w Irlandii na sytuację zawodową polskich migrantów. Autor artykułu odwołuje się w swojej pracy do dwóch koncepcji teoretycznych: koncepcji kapitału ludzkiego oraz dualnego rynku. Sytuacja zawodowa migrantów w świetle panelowych badań ilościowych wydaje się pomimo kryzysu stosunkowo stabilna, co zdaniem autora świadczy o postępującej integracji strukturalnej polskich migrantów.

W części trzeciej zamieszczono artykuły, w których autorzy prezentują wyniki badań etnograficznych nad sposobem w jaki migranci postrzegają, konstruują i opisują swoje złożone tożsamości. Beata Sokołowska przedstawia portrety życiowe nastoletnich dzieci migrantów, uwikłanych w proces akulturacji, poszukujących swojego miejsca wśród nowych, irlandzkich rówieśników. Wypowiedzi młodych migrantów świadczą o wysokim stopniu „inwestycji emocjonalnej” jaki cechuje postawę otwarcia na inną kulturę, ale również o potrzebie „pozostawania sobą”, co oznacza silne więzi z rodzimą kulturą i grupą etniczną. Justyna Bell analizuje trzy różne trajektorie życiowe migrantów mieszkających w Belfaście. Analizując wywiady narracyjne Bell odtwarza koncepcje poczucia przynależności, stosunek migrantów do kraju pochodzenia oraz powolny rozwój relacji interpersonalnych. Barbara Czarnecka analizuje w swoim artykule wypowiedzi z forów internetowych polskich emigrantek mieszkających w Wielkiej Brytanii. Celem badania, dla którego ramy teoretyczne wyznacza teoria szoku kulturowego, jest zidentyfikowanie tych aspektów kultury brytyjskiej, które stanowią szczególne wyzwanie dla Polek oraz analiza zmian w postawach w stosunku do kultury brytyjskiej wraz z długością pobytu w Wielkiej Brytanii.

W części czwartej niniejszego tomu umieszczono artykuły, w których zaprezentowano wyniki badań odnoszące się do rodzin migrantów, sytuacji dzieci, relacji dzieci i rodziców oraz ról rodzicielskich w przestrzeni transnarodowej. Artykuł Joanny Kosmalskiej stanowi wielowymiarowe studium sytuacji dzieci migrantów wkraczających w irlandzki system edukacji podstawowej. Kosmalska zwraca uwagę na korzyści i wyzwania wielokulturowej klasy szkolnej zaprezentowane głównie z perspektywy nauczycieli. Artykuł autorstwa Ireneusza Kaweckiego, Anny Kwatery, Bożeny Majerek i Sławomira Trusza koncentruje się wokół społeczno-emocjonalnych konsekwencji „czasowo osieroconych” dzieci migrantów cyrkulacyjnych. Autorzy artykułu analizują te konsekwencje w odniesieniu do środowiska rodzinnego, szkolnego i grupy rówieśniczej. Paulina Pustułka w swoim artykule podejmuje problematykę macierzyństwa emigrantek rozumianego jako znaczący element

dyskursu płci kulturowej. Pustułka w oparciu o własne badania jakościowe (wywiady narracyjne) odtwarza sposób postrzegania przez migrantki ich macierzyństwa w kontekście przestrzeni transnarodowej.

Niniejszy tom powstał przy dużym wsparciu wielu osób. Szczególne podziękowania kieruję pod adresem recenzentów za ich życzliwość i krytyczne uwagi. Na szczególne słowa uznania zasługują też autorzy poszczególnych artykułów, których duże zaangażowanie i aktywna współpraca złożyły się na ostateczny kształt tomu.

Mariusz Dziegłowski

Bibliografia

- Andrejuk K. (2011). *Narodowa integracja czy europeizacja? Strategie osobiste i zawodowe imigrantów edukacyjnych w państwach Unii Europejskiej*. Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny, nr 2, 149–166.
- Cohen S. (1972). *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Kee.
- Duszczyk M. (2011). *Management of Immigration to Central and Eastern Europe*, niepublikowany referat zaprezentowany na konferencji 'Social and Economic Impact of Migration: Central and East-European Perspectives', Warszawa, 18 września 2011.
- Garapich M. (2007). *Odyssean Refugees, Migrants and Power – Construction of 'Other' within the Polish 'Community' in the UK*, in D. Reed-Danahay, C. Brettell (eds) *Citizenship, Political Engagement and Belonging. Immigrants in Europe and United States*. New Brunswick–New Jersey–London: Rutgers University Press, 124–144.
- Garapich M. (2011). *Transnationalism Revisited – a Decade of Migration Between Poland and United Kingdom. Introduction to the Special Issue*. Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny, nr 1, 5–10.
- Grabowska-Lusińska I., Okólski M. (2009). *Emigracja ostatnia?* Warszawa, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Slany K. (red.) (2008). *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.